

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

У СКЛЕПІ ОСТАННЬОГО ГЕТЬМАНА

(Підготовка до друку і передмова Олександра
Коваленка та Світлани Гаврилової)

Останньому гетьману Лівобережної України К. Розумовському не поталанило як за життя, так і після смерті. Примхлива фортуна, яка обдарувала козацького сина з-за Лемеші, що на Чернігівщині, спочатку сяйвою усмішкою, а потім гетьманською булавою, згодом покинула свого улюблена напризволяще. Політика К. Розумовського, що мала на меті відновлення широкої автономії України у складі Російської імперії, наштовхнулась на гострий спротив з боку Катерини II. «Должно стараться, — інструктувала вона урядовців, — чтобы век и имя гетмана исчезло, не токмо персоны, какая была произведена в оное достоинство». Царським маніфестом від 10 листопада 1764 р. К. Розумовського було усунуто з посади і водночас скасовано інститут гетьманства. Уся повнота влади перейшла до Малоросійської колегії на чолі з П. Румянцевим. На будь-який активний протест українське суспільство не спромоглося, й «косвічений гетьманат» К. Розумовського, а разом з ним і політична автономія України стали надбанням історії.

На жаль, з «легкої» руками кількох поколінь вітчизняних істориків у суспільній свідомості сформувався справді нікчемний політичний «імідж» К. Розумовського. Невдачні нащадки злегковажили державницькими змаганнями гетьмана і проголосили його маріонеткою імператриці Єлизавети. Щоправда, деякі представники еміграційної історіографії, насамперед Д. Дорошенко та О. Оглоблин, намагалися оскаржити цей несправедливий вирок, але донедавна їхні голоси майже не долинали в Україну. Втім, нещодавно видруковані статті засвідчили, що українські історики впритул підійшли до «реабілітації» К. Розумовського.

Останні роки життя К. Розумовського пройшли у колишній гетьманській столиці — Батурині в політичному забутті, господарських клопотах і спілкуванні з незрадливими друзями — книгами. На його замовлення на мальовничій околиці Батурина за проектом Ч. Камерона створювався великий перковий комплекс з ошатним палацом-класицистичної архітектури. Але завершити цю справу екс-гетьман не встиг. У січні 1803 р. К. Розумовський помер і був похований у щойно зведеній його коштом Воскресенській церкві. Призвичаєні до столичного життя спадкоємців Батурина аж ніяк не спокусив, і батьківське гніздо залишилось фактично без догляду. Як сумний спогад про величні мрії та змарновані надії одиноко височів над широкою заплавою Сейму посеред здичавілого парку занехаяний палац останнього гетьмана, надихаючи поетів на елегії, а художників на романтичні пейзажі...

Спливали роки, минали десятиліття. Уповільнений ритм провінційного буття був порушений хіба що у пожовтневі роки, коли більшовицькі верховоди започаткували свій грандіозний соціальний експеримент. Спорудження нової Вавілонської вежі потребувало будівельного матеріалу, відтак руйнувалися храми, плюндрувалися кладовища, ниціли людські душі...

У такій атмосфері й сталася прикра історія, яку ми вирішили оповісти мовою документів. Влітку 1927 р. з ініціативи завідуючого Конотопським окружним музеєм О. Поплавського, без будь-якої потреби, наукового обґрунтування ба навіть дозволу з боку відповідних інституцій, було розкрито і зруйновано склеп, у якому спочивав прах К. Розумовського. Виявлені в архівах Києва та Сум документи, а також свідчення і спогади сучасників, які уперше у повному обсязі заправаджуються у науковий обіг, dockladno висвітлюють перебіг цієї варварської акції.

Уважний читач, співставляючи опубліковані документи, одразу ж помітить суттєві різномінання у тексті офіційного акту розкриття склепу, з одного боку, і спогадів очевидців — з іншого. Причому, найважче пояснити сюжет, пов'язаний з гетьманськими регаліями, про які досить докладно розповідається у спогадах, але навіть не згадується в акті. Зауважимо, що за свідченням Київського краївого інспектора охорони пам'яток культури, відомого мистецтвознавця Ф. Ернста, який був безпосередньо причетний до розслідування цієї справи, акт складався О. Поплавським-похапцем, за кілька днів після розкриття склепу, щоб зберегти «честь мундиру» і

уникнути ймовірного покарання. Тому деякі деталі цілком могли бути перекручені або навіть замовчані. Що ж до спогадів, записаних майже через 30 років, то на їх змісті, либонь, далися відзнаки як елементарні похибки пам'яті, так і свідоме прагнення «оздобити» призабуті враження «барвистими» подробицями на підставі фольклорної традиції, котра, очевидно, сформувалася у містечку. Не виключено, нарешті, що «передав куті меду» краєзнавець О. Кодаков, який записував і, правдоподібно, редактував ці спогади. Отож встановити істину насьогодні надзвичайно важко. Залишається сподіватися тільки на подальші розшуки в архівах та музеях, які зберігають ще чимало таємниць.

Як зазначив Ф. Ернст, у процесі розкриття склепу було пошкоджено ще одну реліквію — надгробок К. Розумовського, який у 1803 — 1805 рр. виконав уславлений скульптор, уродженець Ічні, що на Чернігівщині, І. Мартос. Виготовлений з білого мармуру пам'ятник являв собою традиційну піраміду з барельєфом небіжчика та поховальною урою під флером. Під барельєфом — епітафія такого змісту: «Здесь покояться тело его Сиятельства господина генерала фельдмаршала сенатора Действительного камергера и орденов Российских и Украинских святого Апостола Андрея Первозванного, святого Александра Невского, Польского Белого Орла, Голстинского Святая Анны кавалера графа Кирилла Григорьевича Разумовского, родившегося в 1728 году марта 8 дня, скончавшегося в Батурине 1803 января 9-го два часа пополудни жития его было семдесят четыре года девять месяцев и двадцать два дня». Обабіч епітафії було розміщено дві ідентичні плити із зображенням фамільного гербу Розумовських (щит під короною із двоголовим орлом, який з обох боків підтримують два озброєні козаки.) Унизу — девіз латинською мовою «Славу примножувати справами». Уся ця композиція була змонтована на тлі плоскої піраміди з чорного мармуру, що кріпилася безпосередньо до стіни храму².

Згодом пам'ятник винесли з церкви, розібрали і розтягли по подвір'ях. На щастя, найбільші й найважчі блоки залишилися на місці, і 1947 р. були перевезені до Чернігівського історичного музею. Зараз вони зберігаються у Чернігівському художньому музеї. Це розбиті на три частини епітафія, блок з барельєфом та поховальною урою. Крім того, одна плита з гербом експонується у Батуринському історико-краєзнавчому, а інша нібито і позараз слугує сходинкою до оселі одного з місцевих мешканців. Отож існує цілком реальна можливість відновити зруйнований пам'ятник, а відтак бодай частково спокутувати історичну провину перед пам'яттю останнього гетьмана Лівобережної України.

Насамкінець — кілька слів про дальшу долю «конотопського Герострат», як влучно назвав О. Поплавського Ф. Ернст. Після звільнення з посади він перебрався до Харкова і влаштувався доглядачем у тамтешньому Художньо-історичному музеї. Батуринський епізод біографії О. Поплавського поволі признався, і невдовзі він став науковим співробітником. У Харкові він увійшов до кола відомих істориків та мистецтвознавців, а відтак автоматично потрапив до поля зору ДПУ. Восени 1933 р. О. Поплавського разом з іншими представниками наукової та творчої інтелігенції (Д. Гордеєвим, В. Зуммером, В. Дубровським, П. Жолтовським, С. Таранушенком, Я. Стешенком) було заарештовано по звинуваченню у причетності до чергової міфічної «контрреволюційної націоналістичної організації». Оскільки О. Поплавський натоді очолював у музеї відділ зброя, йому інкримінували підготовку до терористичної діяльності супроти «керівників партії та держави». До речі, під час доповітів спливла на поверхню й історія з розкриттям склепу гетьмана К. Розумовського, але вона аж ніяк не зацікавила слідчих. Зважаючи на те, що О. Поплавський визнав себе винним у всіх смертних гріхах, вирок судової трійки при колегії ДПУ УРСР від 24 лютого 1934 р. був порівняно м'яким: з роки вилучено-трудових таборів. З Харкова страдницький шлях О. Поплавського проліг до Сибіру. Вже звідти він, неначе схаменувшись, звернувся із заявою на ім'я генерального прокурора УРСР, у якій категорично відмовився від власних свідчень: «Мої свідчення від першого до останнього аркуша є вигаданими». Апеляцію, як і слід було чекати, відхилили, і з табору О. Поплавський вийшов тільки у травні 1936 р.³ Повертачися в Україну він не наважився і залишився працювати у Забайкаллі. У 1947 р. О. Поплавський звернувся до МДБ СРСР, з проханням зняти з нього судимість, але і цього разу його спіткала невдача.

Без наслідків залишилось і його звернення до Генерального прокурора СРСР від 24 вересня 1956 р. Тоді О. Поплавський вдався до крайнього засобу: 23 вересня 1957 р. він написав листа М. Хрущову⁴. Це подіяло, і справа зрушила з мертвої точки. Врешті-решт 5 вересня 1958 р. президія Харківського обласного суду скасувала вирок, винесений О. Поплавському та його «подільникам», і ухвалила «справу виробництвом припинити через недоведеність складу злочину»⁵.

Документи друкуються без будь-яких скорочень (за винятком невеличкого фрагменту спогадів, що містить загальні відомості про історичну долю Гетьманщини в другій половині XVIII ст.) із збереженням усіх мовних та стилістичних особливостей. Де-інде згідно сучасних норм розставлено розділові знаки; помилки й описки виправлено без застежень.

Джерела та література:

¹Докладніше див.: Коваленко О. Б. «Освічений гетьманат» Кирила Розумовського (До постановки проблеми) // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Четвертих Всеукраїнських історичних читань. — Київ — Черкаси, 1994. — С. 186 — 192.

²Гаврилова С. Відновити історичну пам'ятку // Деснянська правда. — 1991. — 19 грудня.

³Архів Харківського обласного управління СБУ. — Спр. № 12975. — Т. II. — Арк. 86 — 154.

⁴Там само. — Спр. 12975. — Т. III. — Арк. 4 — 5, 8.

⁵Там само. — Арк. 266.

№ 1

Протокол розкриття склепу гетьмана К. Розумовського у Воскресенській церкві м. Батурина

Липень 1927 р.

Протокол

вскрития склепа гетмана Разумовского, находящегося в Воскресенской церкви м-ка Батурина, проведенного 29/VI 1927 г.

Комиссия в составе зав. Конотопским окр. музеем О. Ц. Поплавским, пред. Батуринского сельсовета т. Беличенко и члена с/с т. Седого, в присутствии председателя церковного совета гр. Рusanova, желая провести разведку и местонахождение склепа Разумовского, отбрасывая старые способы разыска входа в склеп, которые производились музеем в 1925 г. и не привели к желаемым результатам, по предложению зав. окр. музеем т. Поплавского, решила целесобразным проникнуть внутрь склепа, через проломку свода склепа, который, по его предположению, должен был быть недалеко от памятника Разумовского, находящегося с правой стороны от главного входа церкви.

Для этой цели было сорвано две половины на 1/2 мтр. от памятника. Под полом были обнаружены трухлые балки старого пола, которые тянулись поперек церкви, ниже был кирпичный массив, шедший на запад метра на 2 1/2 от памятника и заканчивался наравне с высыпкою, на север шел почти до середины церкви, на юге был слитый с фундаментом церкви, а на восток шел неизвестно на какое расстояние, ибо измерять мешала балка пола. Расстояние от пола до кирпичной кладки — 1/4 метра. Поперек этого массива тянулись параллельные выступы в 1/2 кирпича высотою. Памятник стоит на четырех таких выступах, лежащих на общем кирпичном массиве.

Посредством проломки этого массива, который был в 3/4 метра, была сделана брешь в склепе, в 36 см от С.-В. угла склепа и в 9 см от боковой продольной стены. Слои кирпичной кладки бреши таковы:

1 слой кирпич плашмя в 1/4 кирпича — 10 см.

2 слой щебня — 15 см. 3 слой кирпича ребром в целый кирпич в перемешку с кирпичом в полкирпича 30 см. Все три слоя сделаны на известковом растворе. Последний 4-ый слой кладка ребром в 1,2 кирпича — 14 см. на глине. (69 см)

Эта нижняя кладка отличается от верхней своею новизною кирпича и небрежностью работы, что дает возможность считать этот свод позднейшей работы, и сделанной наспех.

Склеп представляет собою в основе прямоугольник, верх которого 2-х парусный свод, который поднимается с продольных стен. Дно свода, стены Вост., Западная и части обоих продольных (96 см от пола склепа) имеют одну кладку, на известки, свод же, как указано выше — на глине. У начала свода видна старая кладка, идущая под тупым углом к наружке.

Размеры склепа: длина

234 см

ширина

150 см

высота

176 см

высота от пола до начала свода 96 см.

В склепе, касаясь восточной и западной стен, стоит цинковый гроб, широким концом на Запад.

На гробе и выше него лежало много трухлых досок, покрытых плесенью. Доски, очевидно, служили кружалом для свода (рештовка). На дне склепа на 5 — 10 см лежал мусор (песок, известка, щепки от досок трухлых, щебень, по цвету схожий с верхней кладкой на известки). Внизу у пробоины лежит мусор, образовавшийся от разборки кладки для входа в склеп.

Размер гроба: по верхней доске крышки длина	185 см
ширина в головах	40 см
в ногах	35 см
В месте соединения крышки с гробом: длина	210 см
ширина в головах	55 см
« ногах	70 см
высота крышки гроба в голов. 35 см, в ногах	19 см
« самого гроба « 40 см « 30	
« ножек гроба « 10 см « 10	
общая высота гроба « 85 см « 59	

Гроб имеет обыкновенную форму. С обоих продольных сторон имеет по 3 массивных посеребренных ручки, на покатых сторонах крышки по 3 больших медальоны, припаянных к гробу, 2 по краям овальных, посередине 4-х угольный без всяких украшений. Крышка соединяется с гробом 4 винтами, вделанными каждый в пару головок ангелов.

В головах на покатой доске крышки был серебряный герб Разумовского, без крайних фигур козаков, привинчивавшийся 3 винтами к гробу. В ногах припаяна «адамова» голова и кости из тяжелого литого металла. Как в ногах, так и в головах гроба имеются ручки (итого 8 ручек). Гроб стоит на 4 ножках, заканчивающихся шарами. С южной стороны гроба сохранились остатки бархата черного (?) цвета, которым был, очевидно, оббит гроб. У ручек, кроме бархата, имеются украшения из серебряного позумента. Сверху гроб был покрыт черным бархатным покрывалом с серебряным позументом по краям, крестом и кольями и буквами «НІП». Под покрывалом лежал слой песка с рельефом 8-конечного креста на нем прибл. 1/2 мтр величиной. Гроб во многих местах имеет дыры от проржавевшего цинка. Особенно попорчен гроб в ногах, где верхняя доска совсем проржавела и отсутствует правый угол гроба, а также вся верхняя доска на всем протяжении северной стороны гроба поржавела настолько, что ее можно почти свободно отогнуть, что и было сделано, так как винты были сильно заржавлены. В гробу лежало тело головой на запад, которая кругом была завернута в саван из желтого атласа. Саван был (почти) всюду цел, кроме части, которая покрывала голову. При дотрагивании саван разлазился, сгнивши, благодаря большой сырости, царившей в склепе. Внутренняя сторона гроба полирована; с двух продольных сторон, посередине нижней покатой доски, приклепаны к гробу две полосы железных (?), совершенно съеденных ржавчиной. После снятия савана выяснилось, что труп уже совсем разложился и, кроме бархатного камзола лилового (?) цвета, туфель и чулок, в гробе почти ничего не сбереглось. В ногах было много мусора (песка и щебня), который насыпался туда, в дырки гроба, частично от сделанной только что пробоины, частично, очевидно, от прежних работ (?).

Череп трупа имеет небольшой поворот вправо, нижняя челюсть отпала и лежала возле на ключицах. Череп поконится на деревянной иконе, совершенно иструхшей от сырости, в серебряной тонкой накладной рамке с цветочным орнаментом. Возле черепа найдены были истлевшие опилки, возможно из подушки, и также лежало немного материи покрывавшей труп. На черепе уцелели брови и волосы или парик светло-русого цвета, довольно длинные. Зубы оказались все целы. Череп был распилен пополам в поперек. В верхней черепной коробке оказалось какое-то вещество, очевидно бальзамическое. Грудь трупа совсем уже впала. Камзол лилового (?) бархата также плохо сохранился и представляет из себя довольно бесформенную массу, на которой можно разобрать золотистые вышивки, идущие вдоль камзола; видно несколько пуговиц, обложенных позолотой, лежащих в один ряд. На левом боку груди была видна звезда с куском коричневой муаровой ленты. Руки сложены на нижней части живота, при — чем кости правой лежат на костях левой. У начала запястьев лежат вышитые позументы — как бы остатки от общлагов, но, между тем, на рукавах нет следа материи, подобной той, которая на камзоле. На рукавах уцелела другая более тонкая материя неопределенного цвета. Камзол в правой своей части доходит до половины бедра, в других же частях достигает до нижней части живота. На левом плече и на левой поле найдено два обрывка, шитые серебряными нитками, изображающие орнамент из дубовых листьев. Ноги расставлены довольно широко и представляют из себя голые кости, на которых изредка заметны следы разложившейся ткани. В промежность свисает истлевшая материя серого цвета. Под коленями ног обнаружен был металлический ящик, по вскрытию которого в нем найдено было сердце в каких-то сильно пахнущих прянностях опилках. Сердце вполне высохло и в хорошей сохранности. На ногах сохранились довольно хорошо шелковые чулки коричневого (?) цвета хорошей тонкой работы. Сохранилась лишь нижняя часть чулка в виде носка. Туфли черной кожи очень широкие с низким каблуком. При прикосновении стелька и подошва отвалились, как и пряжка, представляющая из себя кусок кожи, пришитый к подъему туфли. Туфель имеет в подъеме вырезку — язык полукруглой формы. В середине чулка слой материи, очевидно, обворачивавший ногу (штаны, кальсоны) (?). Внутри этой материи остатки разложившейся кожи с веществом, похожим на то, в котором находилось сердце.

Рост трупа 175 см
Берцовая кость 40,5 см
Бедро 52 см
Объем черепа 54 см
Локтевая кость 31 см
Плечевая 36 см
Переносица 3,2 см

Высота черепа от надбровных дуг до начала растительности 6 см. При дотрагивании вся уцелевшая материя разлазится, т. к. растлела от царящей в склепе сырости.

Кости пальцев и череп покрыты тонким слоем вещества, напоминающим собою жидкокватый жир. На руках под компактной массой, образуемой истлевшей тканью, сохранились следы мышц. Все кости покрыты слизью. Материя также струхла и при дотрагивании разлазится, т. что дать более подробное описание одежды невозмож но.

На другой день по вскрытии склепа, когда наружный сухой и горячий воздух уже обменялся с сырым и холодным воздухом склепа, t^0 по С была + 13. Гигроскоп показывал 75.

Никаких драгоценностей в виде перстней, креста нательного, пряжек и т. п. не обнаружено. Музеем взято из гроба сердце в металлическом ящике, верхнее черное бархатное покрывало, кусок атласа, покрывавшего труп, 3 пуговицы, серебряный герб и «адамова голова», кусочек серебряной рамки с иконой, клок волос и позумент с дубовым орнаментом.

При вскрытии присутствовал техник Батуринского райисполкома.

Врачи Дуброво и Заболотный.

Фотографии производили фотографы Павленко и Хайн.

Зарисовку производил художник Хабоко.

В качестве помощника при зав. музеем был уполномоченный музея т. Мохно.

Члены комиссии:

Зав. музеем

[ПОПЛАВСКИЙ]
[БІЛЯЧЕНКО]
[СЕДІЙ]

Державний архів Сумської області. — Ф. Р. — 4653. —
Оп. I. — Спр. 1802. — Арк. 6 — 10.

№ 2

Стаття Київського краєвого інспектора охорони пам'яток культури мистецтвознавця Ф. Л. Ернста «Герострат з Конотопу», опублікована у газеті «Пролетарська правда»

3 серпня 1927 р.
Герострат з Конотопу.

Колись учили ми з Іловайського, як громадянин малоазійського міста Ефесу, називався Герострат, жадаючи незмірно слави і не знаючи інших способів уславити своє ім'я — спалив славетний храм Діяни в Ефесі.

Не в одному тільки античному місті Ефесі прагнули, не спиняючись ні перед чим, до світової слави. Наши часи теж мають своїх Геростратів. Один з них живе тепер у м. Конотопі.

На завідувача Конотопського округового музею О. Ц. Поплавського призначено 1925 року. Людина молода (він має 24 роки), не маючи фахової підготовки (вступив був до Київського Археологічного Інституту, але інститут цей раптово закрили), — позбавлений будь якого наукового керівництва — він, просто кажучи, не знає, що саме треба йому збирати до музею. Конотопська округа має чимало цікавих пам'яток культури — має цікаві зразки селянських осель та будов, цікаві зразки селянського одягу, речі народного побуту, місцеві виробництва (ткацтво, гончарство), мала до революції багато цінних з художнього боку панських садиб, монастирів, церков, художніх збріок, бібліотек. Але збирання такого, цінного й широкому глядачеві і науковому дослідникові, матеріялу — мало імпонувало гр. Поплавському. Від самого його призначення на посаду завідувача округового музею думка його скерована на щось фантастичне, надзвичайне.

І ось, ще на першому році своєї служби, гр. Поплавський мріє про те, щоб «затити» музей Чернігівський та Харківський. Справа в тому, що за півтора роки перед тим, у лютому місяці 1924 року, робітник чернігівської політосвіти тов. Оландер, людина теж без наукової кваліфікації, «одкрив» в м. Седневі, недалеко від Чернігова, склеп під церквою, де й знайшов кілька десятків трун з мерцями, при чому й тіла і одяг XVIII — XIX століття збереглися досить добре. Оландер, хоча й пробрався до склепу один, але потім покликав представників науки й влади; згодом частину цих тіл він перевіз навіть до Чернігівського музею, а ще пізніше й до Харківського Соціального Музею ім. Артема.

Лаври Оландера не давали спати Поплавському. І щоб «забити» Чернігів і Харків разом, Поплавський вирішив притягти до свого Конотопського музею не якихось то там Лизогубів чи містечкових попів, а самого... останнього гетьмана України Кирила Григоровича Розумовського...

Не довго думаючи, влітку 1925 року, зібравши компанію з сімох людей — службовців та приватних осіб — він виїздить з Конотопу до м. Батурина — тепер Конотопської округи — а колись резиденції українських гетьманів, де ще й досі збереглися вали, рови й підземні ходи зруйнованого Мазепиного містечка, мальовничі руїни палацу гетьмана Розумовського та Воскресенська церква з його могилою. Розумовський сам збудував цю церкву, тут його й поховали (року 1803), а нащадки збудували на його могилі розкішний надгробок з білого мармуру — високу піраміду, де на тлі її ефектно виділяється барельєфний медальйон з портретом небіжчика-жалобна урна, напис та висичені з мармуру герфи.

Компанія «дослідників» взялася до діла — треба було розшукати труну з тілом похованого. Шукали, шукали — але входу до склепу не знайшли й повернулися назад до Конотопу.

Думка «знайти» труну Розумовського (так, ніби справа йде про якогось егіпетського фараона, а не про людину, що вмерла у XIX столітті) — не дає спати громадянинові Поплавському. І ось, дарма, що на терені УРСР існують закони про заборону розкопувати чи проводити досліди, не маючи на те дозволу від Всеукраїнського Археологічного Комітету УАН та Українауки (а законодавство в справі охорони пам'яток культури повинен найперше знати завідувач округового музею), — Поплавський вперто доходить своєї мети — але тримає її поки що в секреті — так, щоб бороня боже, не дізвався хтось інший і не перетяг його лаврів.

28-го червня 1927 року він приїздить до Батурина, запрошує двох представників районної сільради й... починає здійснювати свою історичну місію, що мала зображеніти його музей гетьманською мумією, а йому самому — принести вінок «незгасної» слави.

Недосвідчені представники сільради пропонують спочатку розібрати мармуровий надгробок й шукати під ним. Але керівник експедиції діє «по-суворовськи».

«Отbrasывая старые способы розыска входа в склеп, которые производились музеем в 1925 году»... пише Поплавський в складенім пізніше акті... комісія «решила целесообразным проникнуть внутрь склепа через проломку свода склепа»...

Зірвали перед надгробком дошки підлоги, бачать муроване склепіння. Тоді пішли в хід ломи, дъюбаки. Склепіння пробито й щасливий тріумфатор — дослідник — в склепі.

Правда, тут його спіткало розчарування. Замість кришталевої труни, що висить на ланцюгах (Поплавський запевняє що про це сказано в Грушевського й у Різниціченка) — проста цинкова труна на підлозі. Але в ній може бути мумія. Негайно покликаний слюсар ламає верхню покришку труни. Нове розчарування — замість мумії — цинкова, наслідо залюдована скринька коло них. Слюсар ламає й скриньку — у ній, — тільки череп, а від нього відвалилися щелепи, кістки, шматки погнілого одягу та серед бурого кольору тирси, просякнутої якимись сильно пахучими речовинами — лежить серце небіжчика. Усе це — перемішано з вапном та цеглою, що нападали в труну, коли ламали склепіння.

Поплавський виймає скриньку з труни, стягує з ноги небіжчикової шовкову панчошку, бере шматок волосся з голови, частини одягу, атласного савану, гудзики, позументи, одламує від труни срібний герб. Того-ж дня тріумфатор з набутими трофеями урочисто в'їздить у Конотоп.

На другий день сенсація розноситься по столиці округи. А до Всеукраїнського Археологічного Комітету в Києві надходить лист, що трохи нагадує переможні реляції до французької директорії молодого Бонопарта.

«Конотопським музеєм знайдений склеп гетьмана Розумовського. Тіло не зберіглося, зберігся лише камзол. Склеп відкрит, провадиться зас'ємка та обміри... Як буде з відкритим листом на право розшуків склепу, чи треба його? Коли так, то як мота надішліть, хоч із запізненням. З пошаною О. Поплавський».

Випадково був на той час у Конотопі завідувач Чернігівського музею тов. Вайнштейн. Довідавшись про «відкриття», тов. Вайнштейн просить взяти його з собою до Батурина, щоб бути йому принаймі за свідка. Йому обіцяють. Але поки Вайнштейн чекає на вулиці, автомобіль з Поплавським уже знову летить до Батурина. Поплавський везе з собою важку наукову артилерію: термометр, гідрометр та фотографа. І ось наука зображеніла даними, що через 24 години після того, як ламано склеп, термометр показував 13 ступенів за Цельсієм, а гігроскоп (!) — 75. Що до фотографа, то, щоправда, і в Батурині є свій фотограф Бакань, що живе в 20-тіх кроках від місця знаменитої знахідки. Але його не покликали — або якість його продукції недостатня, та крім того, він не має магнезії. Привезений згодом з Конотопу фотограф Павленко здіймає, повертається додому, просвітлює — але знімки дають одну пляму. Третій конотопський фотограф Хайн, фотографує труну ще раз (це було вже 1-го

липня, на четвертий день після відкриття). Знімки, на думку гр. Поплавського, велими хороши, — але стороння людина ніяк не може хоч-би що-небудь на них розібрати. Далі, місцевий лікар поміряв деякі гетьманські кістки. Батурицький технік зробив обміри крипти з труною. Оригінал цього обміру є тепер у Київській Красній Інспекції Охорони Пам'яток Культури. Це клаптик паперу на «вісімку» розміром, де олівцем, у кілька сантиметрів завдовжки, накидано прямокутничок крипти та зазначено розмір труни. Місцевий «художник» Хабоко замальовує труну, але «замальовка» ця... ще й досі не готова.

2, 3 та 4 липня, тобто через приблизно 4 дні, як розкрито могилу, Поплавський складає акт відкриття. А 5-го липня вранці він довідався, що на пошті є якась телеграма в справі розкопів. Поплавський іде туди, і хоч телеграма та була адресована Райвиконкомові, Поплавський забирає її собі. Це була телеграфна пропозиція від Київської Красової Інспекції Охорони. Пам'яток Культури припинити незаконні розкопки. Довелось переказати про це Райвиконкомові. Того ж дня взято муляра, спішно замурували склеп, тесляр прикрив діру в підлозі новими дошками. І коли автор цих рядків прибув до Батурина — тільки з своїх фарби на підлозі перед надгробком можна було догадатись, що тут недавно мало місце наукове відкриття.

Такі результати наук. експедиції гр. Поплавського. То не біда, що прекрасний мармуровий надгробок Разумовського, через пробиття склепу під ним, почав осідати. Зато одвідувач Конотопського музею, зайшовши до кімнатки з музеиною бібліотекою, побачив на одній з книжкових шаф покриту зеленою іржою скриньку, куди завідувач музею спокійно запускає руку і з робленою байдужістю промовляє: «ка вот вам сердце Разумовского»...

А в канцелярії музею в куточку на підлозі, загорнута в газети, лежить решта трофеїв славного конотопського муміолога.

Хай Народний Комісаріат Освіти, куди надіслано всі матеріали про Батуринське відкриття, знайде форму нагороди й увічнення як самого відкриття, так і його автора.

Федір ЕРНСТ

Пролетарська правда (Київ). — 1927. — 3 серпня.

№ 3

Спогади мешканців м. Батурина Я. Андріяки, О. Шкурка і Ф. Седого про розкриття склепу гетьмана К. Разумовського, записані співробітником Батуринського краєзнавчого музею
О. КОДАКОВИМ

Березень 1956 р.

Летом 1927 года директором Конотопского музея Поплавским было незаконно произведено вскрытие склепа последнего гетмана Украины графа Кирилла Разумовского, находящегося в Воскресенской церкви в селе Батурине, Черниговской области(...)

Пришедший в ветхость замок К. Разумовского перед самой Великой Октябрьской социалистической революцией был отреставрирован одним из родственников и наследников графа Кирилла, поданным Австроии... В 1922 году замок был подожжен каким-то батуриńskим сумасшедшим, от него остался каменный полуразрушенный остов... Склеп с телом К. Разумовского, находящийся в подземелье церкви в Батурине, с 1804 и по 1927 год никем не посещался, еще до революции какой-то поп наглоухо замуровал в него вход.

Вскрытие гробницы производилось в присутствии руководящих батуриńskих советских властей: пред. райисполкома т. Вовк, нач. милиции, врача, нескольких человек понятых (А. В. Шкурко, Ф. И. Седой) и праздной публики Батурина.

Вот что рассказывает коренной старожил Батурина, пожилой столяр т. Яков Васильевич Андряки, бывший «главным техническим исполнителем» этой кощунственной церемонии.

...Утром июльского дня меня вызвал к себе в сельский Совет пред. сельсовета т. Беличенко, который говорит: приехала из Конотопа «комиссия» по вскрытию склепа Разумовского, бери ломик, зубило и молоток, будешь его вскрывать. Приказ на чальства для меня закон, и я приступил к делу.

В углу, с правой стороны церкви над склепом стоял серого мрамора памятник К. Разумовскому с его бюстом и мраморной чашей на верху, все это обнесено было передвижной металлической оградой, которую я отодвинул в сторону и по указанию «главного из комиссии» — Поплавского пробил в сводах склепа отверстие размером 40 на 40 сантиметров. При свете фонаря увидели, что угодили в самый центр подземелья. Там что-то блестело. Я расширил отверстие, и доктор понюхал воздух, который пах погребной сыростью, говорит: безопасно, можно туда лезть. Я

— опустился на пол гробницы... На каменном постаменте высотою в полметра, стоял на высоких ножках, длиною более двух метров цинковый гроб, с наглухо запаянной цинковой же крышкой. На ней лежало короткое, красного цвета шелковое покрывало с золотыми кистями и на нем рассыпаны серебряные стружки. Под красным покрывалом находилось второе, более длинное голубое покрывало, концы которого свешивались с гроба. По просьбе, я все это подал через дыру наверх «комиссии».

Оттуда командуют: отбивай зубилом крышку троба, что я после нелегкой работы и произвел. Поднял крышку, и в нос ударил одуряющий запах неизвестных мне ароматических трав. Там лежало тело последнего гетмана Украины Кирилла Разумовского. Оно оказалось мумифицированным, плотное на ощупь, как будто только что похороненное, а не в 1804 году, пролежавши 123 года. Лицо слегка желтоватого цвета, на голове светло-русые волосы с заческой назад, одет в чёрный сюртук, такие же брюки на выпуск, ноги в полу согнутом положении, на них жёлтые остроносые ботинки-туфли, через плечо опоясана усыпанная драгоценными камнями лента; на груди золотая звезда и какой-то значок, на правом боку короткий позолоченный с серебряным эфесом кортик, также усыпанный драгоценностями, в изголовье стояла серебряная икона Богородицы. На сюртуке в два ряда и по шесть штук в каждом, были пришиты пуговицы, на которых были изображены по два казака с пиками и гетманский вензелек. С правой стороны тела лежала гетманская булава с вправленными в нее красными, розовыми, синими и сверкающими прозрачными драгоценными камнями, вероятно рубинами, турмалинами, сапфирами и бриллиантами, с позолоченными промежутками. На конце рукоятки булавы вправлен большой рубин и вокруг золотая кайма. Все эти реликвии я также подал наверх.

Осмотрели все внимательно, говорят оттуда, и я, заглянувши под ноги, достал из-под них квадратную цинковую коробку, а из-под головы круглую вторую. На внутренней стороне крышки гроба увидел привинченный шурупами, литого серебра позолоченный вензель с изображением на нем фигур казаков и еще чего-то не помню. Отвинтил его и вместе с коробками протянул в отверстие, в руки работников музея. В склепе более ничего достопримечательного не оказалось. От терпкого аромата рассыпанных по всему телу Разумовского и гробу каких-то серого цвета семечек и черного горошка, у меня закружилась голова и я вылез наверх.

Вскрыли цинковую коробку, ожидая увидеть в ней ценности, а увидели... врач сказал: сердце Разумовского, обсыпанное теми же одуряющими семечками. Оно имело свежий вид, без запаха тления. Во второй круглой коробке оказались печень и другие внутренние органы тела гетмана, слегка пожелтевшего цвета, обсыпанные благовониями. Один из членов «комиссии» влез в склеп и при вспышке магния сфотографировал тело. Я накрыл гроб крышкой и пока вылез обратно, «комиссии» уже и след простыл — уехали на машине в Конотоп.

На следующий день в гробницу Разумовского начали заглядывать любопытные жители Батурина, которые сообщили, что тело от доступа свежего воздуха начало разлагаться, появился нестерпимый трупный запах. Так прошло три дня. Меня снова вызывает встревоженный пред. сельсовета и говорит: беда, замуруй склеп наглухо, за труды уплатим. Только я успел зацементировать его и поставить на место ограду, как в церковь появляется из Киева представительный человек, научный сотрудник музея или какой учений, который с волнованным видом мне говорит: как жаль, что я опоздал, вскрытия нельзя было производить. Походил, посмотрел, сфотографировал и обратно уехал. Поплавский же, за совершенное кощунство был снят из директоров музея.

В склепе Разумовского, после того как я замуровал, никто более не был. Пам'ятник, состоящий из нескольких мраморных плит, вскоре был вынесен на церковный двор, где его и растищили жители на разные хозяйственные надобности, остатки уничтожили.

Однажды, уже после коллективизации, проездом домой с Урала в Батурина, остановился я в Москве у бывшего тогда военным братом, и он мне посоветовал посмотреть достопримечательности столицы: побывать в зоопарке, в планетарии, в музеях и других местах, что я сделал. Захожу в один из музеев, осматриваю экспонаты и вдруг вижу... хорошо мне знакомую булаву, вензель и сердце Разумовского. «Бач, где оказались батуриńskie предметы гетмана», — промолвил я рядом находящемуся работнику музея. Тот на меня удивленно посмотрел, да и говорит: «А вы откуда знаете?» «Я из Батурина, — отвечаю. — Сам своими руками вынимал эти вещи из гетманского склепа в 1927 году. Да вот кое-чего из них я здесь не вижу! Не можно представить, как был удивлен и обрадован научный сотрудник музея. Он меня усадил и спросил про все подробности вскрытия гробницы.

«Видите, какие случаются в жизни совпадения», — проговорил Яков Васильевич Андреяка. — Наука великое дело, жаль, что у меня до Революции не было возможностей учиться».

Я встал, поблагодарил за рассказанное и пожал ему руку. Вышел из пахнущей сосновой стружкой хаты, такой же старой, как и ее хозяин.

Відділ фондів Батуринського краєзнавчого музею.

№ 4

**Розпорядження Народного комісаріату освіти УРСР про
звільнення О. Ц. Поплавського з посади завідуючого
Конотопським окружним музеєм**

Жовтень 1927 р.

Конотопської окрінспектури наросвіти

З повідомлення Київського краєвого інспектора по охороні пам'яток культури до Українки НКО видно, що гром. Поплавський, завідувач Конотопським музеєм, без дозволу НКО УСРР, без погодження з Археологічним комітетом УАН і без будь-якого компетентного наукового керівництва розкопав і розруйнував видатну пам'ятку минулого України — могилу гетьмана К. Розумовського у Батурині (XVIII ст.).

Вважаючи це за злочин, особливо неприпустимий з боку завідувача окружмузею, НКО УСРР пропонує Вам негайно після одержання цього розпорядження звільнити гром. Поплавського з посади завідувача Конотопським окружмузеєм порядком, що передбачений прим. до арт. 47 Код. Зак. про працю, призначити тимчасово виконуючого обов'язки по завідуванню окружмузею та підшукати особу, гідну бути завідателем Окружмузею, подавши його заяву з життєписом на затвердження НКО УСРР.

Зав. Українаюко ОЗЕРСЬКИЙ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 166.—
Оп. 6. — Спр. 2046. — Арк. 4.

№ 5

**Інформація Народного комісаріату освіти УРСР про
звільнення О. Ц. Поплавського з посади завідуючого
Конотопським окружним музеєм та його подальше
працевлаштування**

Жовтень 1927 р.

Постановою Паритетної Комісії НКО Убробос 15/X-1927 р. зав. Конотопським музеєм Поплавський знятий з цієї посади. Зважаючи на шире визнання їм своєї провини, комісією дозволено йому працювати на невідповідальних посадах в музеях, отже Українка прохоче прийняти його на вакансію в Чернігівський музей, а в складі музею Чернігівського підшукати терміново особу на зав. Конотопським окружмузеєм.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 166.—
Оп. — Спр. 2046. — Арк. 10.